دغیرې رسمي عدالت په وړاندې پرتې ستونزې او د هغوې حل لار

Ketabton.com

لیکوال : زبیر اسحاقزی

کـــال : ....(۱۴۴۵هـ،ق)

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

نحمده ونصلی علی رسوله النبی الکریم محمد واله واصحابه اجمعین اما بعد:

دا چې انسان ټولنیزمخلوق دی، په یوازې ځان نشي کولای، چې د ژوند ټولې اړتیاوې او ضرورتونه پوره کړي؛ نو مجبور دی، چې د ژوند د تېرولو او خپلو اړتیاوو د پوره کولو لپاره له نورو انسانانو سره بېلا بېلې اړیکې ولري او د ورځني ژوند د اړتیاوو د پوره کولو او د یو بل سره د مرستې لپاره په ګډه کار او ټولنیز ژوند وکړي؛ دا چې ټولنیز ژوند د خپل جوړښت او طبعیت له مخې ځېنې ستونزې او پیچده ګۍ لري؛ نو بناءً له انسان نه ختمي تجاوز شوی او کېږي؛ نو همدا وجه ده، چې نن سبا په ټولنو کې د انسانانو ترمنځ راز راز مشکلات او منازغات موجود دي او رامنځ ته کېږي؛ لکه: کورني، سوداګیریز، قومي، نژادي، ژبني، سمتي او داسې نور.

نو د انسانانو ترمنځ د ټولنیز ژوند څخه راپیدا شویو منازغاتو او ستونزو د حل لپاره په ټولنو کې په ځانګړي ډول په افغانی ټولنه کې رسمي او غیر رسمي عدالتونه شتون لري؛ چې ځینې خلک د دوی ترمنځ رامنځ ته شویو مشکلاتو او منازغاتو د حل لپاره رسمي او ځینې خلک غیر رسمي عدالت ته مراجعه کوي او خپل منازغات د ذکر شویو عدالتونو له مخې حل او فصل کوي، دا چې زمونږ په ټولنه کې د غیر رسمي عدالت په اساس اکثره منازغات او مسائل حل شوې او حل کېږي؛ نو له همدې امله په غیر رسمي عدالت پوهېدل یو ضروري عمل دی؛ دا چې زما د لیکنې موضوع (په لغمان کې د غیر رسمي عدالت پر وړاندې پرتې ستونزې او حلارې) ده؛ بناءً په دې لیکنه کې به د غیر رسمي عدالت په اړه مهم او ضروري مسائل اوموضوعات(د غیر رسمي عدالت پېژندنه، د غیر رسمي عدالت اړوند هغه کارونه چې د خلکو ترمنځ منازغات پرې حل کېږي، د غیر رسمي عدالت ګټې او زیانونه او د غیر رسمي عدالت پر وړاندې پرتې ستونزې او حل لارې) په تفصیل سره تربحث لاندې ونېول شي.

د موضوع اهمیت: هرکله چې یوه موضوع نسبتاً نوې او لیکنه یې د ټولنې د حالاتو او موجوده وخت غوښتنه وي؛ نوهغه موضوع د ډېر اهمیت څخه برخمنه وي او لیکنه یې ټولنې ته ډېره ګټوره او مفیده تمامېږي؛ لهذا نوموړې موضوع هم د ډېر اهمیت څخه برخمنه ده؛ ځکه چې نوموړې موضوع زمونږ د ټولنې د اوسنیو حالاتو او موجوده وخت سره مطابقت لري؛ همدارنګه په نوموړې موضوع باندې زما د معلوماتو په اساس داسې یوه منظمه او هر اړخیزه لیکنه نه دی شوې؛ چې د ټولنې ټولو پوښتنو ته ځوابونه ووایي؛ بناءً د نوموړې موضوع اهمیت ته په کتو سره ضروري دی، چې په نوموړې موضوع باندې یوه منظمه او هر اړخیزه علمي لیکنه وکړم، تر څو را ترغاړې مسؤلیت مې په ښه ډول اداء کړی وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د موضوع د انتخاب لاملونه: دا ښکاره خبره ده؛ چې د موضوع اهمیت د موضوع په انتخاب کې ډېر لري؛ یعنې څومره چې د یوې موضوع اهمیت زیات وي، همغومره یې د لیکلو لېوالتیا هم زیاته وي؛ لهذا لکه څرنګه چې د موضوع په اهمیت کې ذکر شول؛ چې نوموړې زمونږ د ټولنې د اوسنیو حالاتو او حاضر وخت د تقضاء او غوښتنې پر اساس د ډېر اهمیت څخه برخمنه ده؛ بناءً ځکه کې مې نوموړې موضوع د لیکنې لپاره انتخاب کړه.

تېرو لیکنو ته کتنه: په دې لیکنه کې ما تر خپله وسه موضوعات د قیقې، ژورې مطالعې او څېړنې څخه وروسته د معتبرو منابعو څخه راټول کړي؛ همدارنګه د دې موضوع اړوند مې د دیني او عصري علماوو، محورو اوباتجربه سپین ګېرو او قومي مشرانو سره مرکې کړي او د هغو د معلوماتو او نظرونو څخه مې هم د دې موضوع په لیکنه کې استفاده کړې او همدارنګه ځېنې موضوعات مې د خپل لیدلورې له مخې هم تحلیل کړي دي.

مطرح شوې پوښتنې: په دې لیکنه کې ډېرو اړینو پوښتنو ته ځوابونه راټول شوي او پیدا شوي دي؛ چې یو څو مهمو څخه یې په لاندې ډول یادونه کوو:

۱ـ غیر رسمي عدالت څه ته وایې او زمونږ په ټولنه کې څومره ارزښت او اهمیت لري؟

۲ـ غیر رسمي عدالت د چا لخوا په څه ډول ترسره کېږي؛ ګټې او زیانونه یې څه دي؟

۳ـ زمونږ په ټولنه کې د غیر رسمي عدالت پر وړاندې پرتې ستونزې او د هغو حل لارې څه دي؟

مطرح شوې پوښتنې: د دې موضوع د معلوماتو د راټولو او څېړلو څخه وروسته مې نوموړې موضوع په دوو فصلونو کې تر بحث لاندې نېولې؛ په لومړي فصل کې مې د غیر رسمي عدالت په اړه عمومي معلومات، لکه: د غیر رسمي عدالت پېژندنه، د غیر رسمي عدالت په چوکاټ کې هغه کارونه چې د خلکو ترمنځ منازعات پرې حل شوي او حل کېږي تر بحث لاندې نېولې؛ په دویم مبحث کې مې د غیر رسمي عدالت پر وړاندې پرتې ستونزې او حل لارې او د غیر رسمي عدالت ګټې او زیانونه تر بحث لاندې نېولې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی څپرکی

د غیر رسمي عدالت په هکله عمومي معلومات

دا چې انسانانو ترمنځ د ټولنیز ژوند څخه راپیدا شویو منازغاتو او ستونزو د حل لپاره په ټولنو کې په ځانګړي ډول په افغانی ټولنه کې رسمي او غیر رسمي عدالتونه شتون لري؛ چې ځیني خلک د دوی ترمنځ رامنځ ته شویو اختلافاتو او منازغاتو د حل لپاره رسمي او ځیني خلک غیر رسمي عدالت ته مراجعه کوي او خپل منازغات د ذکر شویو عدالتونو له مخې حل او فصل کوي؛ دا چې زمونږ په ټولنه کې د غیر رسمي عدالت په اساس اکثره منازغات او مسائل حل شوي او حل کېږي؛ همدارنګه زما د لیکنې موضوع هم د غیر رسمي عدالت پر وړاندې پرتې ستونزې او حلارې ده؛ نو له همدې امله په غیر رسمي عدالت پوهېدل یو ضروري عمل دی؛ بناءً په دې فصل کې به د غیر رسمي عدالت په پېژنده، د غیر رسمي عدالت په چوکاټ کې هغه کارونه چې د خلکو ترمنځ منازعات او اختلافات پرې حل کېږي او نور اړوند موضوعات په تفصیل سره تر بحث لاندې ونېسو او په دویم څپرکي کې به د غیر رسمي عدالت پر وړاندې پرتې ستونزې او حل لارې او نور اړوند موضوعات په تفصیل سره تر بحث لاندې ونېول شي.

لومړی مبحث: د غیر رسمي عدالت پېژندنه

غیر رسمي عدالت له هغه عدالت څخه عبارت دی: چې د قوانینو او قضایي سیستم څخه بهر د مصالحې، منځګړیتوب، حکمیت، جرګو او مرکو په بڼه د خلکو ترمنځ اختلافات اومنازعات حل او فصل کوي.

یا په بل عبارت: غیر رسمي عدالت له هغه عدالت څخه عبارت دی، چې د کلتوري، ټولنیزو او غیر دولتي ټولنو او خلکو لخوا ترسره کېږي.

دوهم مبحث: د غیر رسمي عدالت په نومس هغه کارونه چې منازغات پرې حل کېږي او حل شوي:

په غیر رسمي عدالت پورې اړونده هغه کارونه چې د خلکو ترمنځ منازغات او لانجې پرې حل شوي او حل کېږي؛ په عمومي ډول په لاندې څلورو برخو ویشل شوي:

۱ـ منځګړیتوب

۲ـ مصالحه

۳ـ حکمیت

۴ـ جرګې او مرکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د ښه وضاحت لپاره هره یوه موضوع په تفیصل سره په لاندې ډول تر بحث لاندې نیسو:

اول پراګراف: منځګړېتوب

منځګړېتوب د غیر رسمي عدالت یوه مهمه برخه ده، چې د خلکو ترمنځ ډېر مسایل او منازعات پرې حل کېږي؛ لهذا په دې پراګراف کې به د منځګړیتوب پېژندنه، د منځګړېتوب پروسې لومړي توبونه، د منځګړي په ځانګړتیاوو او په هغو مواردو کې چې منځګړېتوب پکې ترسره کېږي او نور اړوند موضوعات تر بحث لاندې ونیسو:

لومړی جز: د منځګړېتوب پېژندنه

منځګړېتوب له هغه عملیې څخه عبارت دی، چې د هغې پر بنسټ منځګړي د اړخونو د غوښتنې او توافق په اساس د بېلا بېلو شخړو د چټک او عادلانه حل او فصل په منظور بې پلوه خدمتونه سرته رسوي.

منځګړېتوب د منازغې د خواوو سره د مرستې لپاره د منازغې د حل د مناسبو او عادلانه لارو چارو پیداکول دي، ترڅو د منازغې ښکېلې خواوې په خپل منځ کې یو توافق او جوړښت ته ورسېږي. په هغه صورت کې چې توافق رامنځ ته شي، نو د توافق محتوی د منازغې د اړخونو په واسطه ټاکل کېږي، نه دا چې هغه فیصله چې د منځګړي ثالث شخص په واسطه کېږي، د منازغې اړخونه یې ومني.

منځګړېتوب عبارت له هغه کوښښ او هڅې څخه دی، چې د طرفینو ترمنځ د منازغې د حل کولو په موخه د ثالث بې طرفه شخص یه واسطه ترسره کېږي، تر څو د منازغې خواوې د منازغې د حل لپاره یو توافق ته ورسېږي.

منځګړېتوب د مصالحې او صلحې یوه پروسه ده، چې د دواړو خواوو په پوهاوي سره ترسره کېږي او دواړه خواوو پورې تړاو لري.

د منازغې خواوې باید منځګړي ته د یو بې طرفه شخص په توګه وګوري، ځکه په منځګړېتوب کې د منځګړي او ثالث بې طرفه شخص څخه استفاده کېږي او منځګړی جانبینو سره توافق ته د رسېدو لپاره مرسته کوي.

په ځانګړي ډول منځګړېتوب هغه مهال د استفادې وړ ګرځي، کله چې د منازغې لورو ترمنځ مستقیم مذاکرات د ناکامۍ سره مخامخ شي.

په اکثره قضایاوو کې منځګړېتوب یو غیر رسمي پروسه ده، چې هدف یې د منازغې خواوو یو توافق ته د رسېدلو په اړه مرسته کول دي.

دویم جز: د منځګړېتوب د پروسې لومړېتوبونه

د منځګړېتوب په پروسه کې لاندې لومړېتوبونه شتون لري، چې منځګړی باید نوموړو لومړېتوبونو ته پوره پاملرنه وکړي:

۱ـ د منازغې د اړخونو ترمنځ د خبرو اترو لپاره د اسانتیا برابرول.

۲ـ د منازغې اړخونو د منافعو څخه حمایت کول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- د طرفينو د منافعو نمايندګي کول.

۴- د منازغې دواړو خواوو ته د يو عملي او دايمي مناسبې عادلانه حل لارې د پيداکولو لپاره لارښوونه اورهنمايي کول.

درېيم جز: د منځګړي زده کړې

د منځګړيتوب لپاره په ملي او بين المللي سطحه کوم داسې واحد ارګان او اداره نشته، چې منځګړي ته د قانون، ټولنيزو علومو، تجارت، ادبياتو، فلسفې او هنر په اړه ښوونه او روزنه ورکړي او نه هم تر اوسه پورې هيڅ ډول معيارونه په ملي او بين المللي سطحه وضعه شوي، چې د منځګړي د پوهې او علمي سطحې اندازه پرې معلومه شي او يا ورته د زده کړې يو معلوم وټاکل شي، خو که عملاً وليدل شي؛ زمونږ په ګران هېواد کې ځېنې خلک چې د ځينو مسايلو لپاره په عرفي شکل يا خصوصاً په اطرافو او کلېوالو علاقو کې ډېر با تجربه مخور مشران شته، چې تعليم يې نه وي کړی؛ مګر که د چا ترمنځ يې يوې مسئلې کې مداخله وکړه، او يا ورته وسپارل شوه، په ډېره احسنه طريقه يې حل کوي؛ نسبت هغه چا ته چې تعليم يې ډېر زيات وي او لوړو پوستونو کې کار هم کوي، خلاصه دا چې په منځګړيتوب کې ډېرعلم ته ضرروت نه ليدل کېږي او يا يې کچه معلومول هم اسان کار نه دی، بلکې په منځګړيتوب کې دومره مهمه ده؛ چې منځګړی بايد دومره علم ولري، چې د حلالو او حرامو، روا او ناروا، حق او ناحق ترمنځ توپير وکړي؛ همدانګه په منځګړيتوب کې مهمه ده، چې منځګړی تجربه ولري او د خلکو ترمنځ د اختلافاتو او منازغاتو په حل کولو کې ډېره سابقه ولري، تر څو په اسانۍ سره د خواوو ترمنځ منازغې په احنسه طريقه حل کړي.

څلورم جز:منځګړيتوب په عمومي ډول په لاندې موضوعاتو کې ترسره کېږي

هغه موضوعات چې منځګړيتوب پکې ترسره کېږي، ډېر زيات دي، چې مونږ يوازې د يو څو څخه د نمونې په توګه په لاندې ډول يادونه کوو:

۱- د کورنيو موضوعاتو اړوند منازغات.

۲- د ازدواج څخه وړاندې د خواوو ترمنځ توافق.

۳- د والدينو او اولادونو ترمنځ خپلمنځي اختلافات.

۴- د ملکيتونو په سر منازغات.

۵- په خريد او فروش کې د بايع او مشتري ترمنځ اختلافات.

۶- د خپلوانو ترمنځ ځېني کورنۍ ستونزې او مشکلات.

۷- د هر ډول قرارداد څخه راپيدا شوي منازغات.

۸- د افرادو ترمنځ د جنګونو له امله د زخمونو او رسيدلي زيان په سر موضوعات.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځم جز: د منځګړي ځانګړتیاوې

دا چې د منځګړي اساسي او مهمه کړنه د منازغي اړخونو لپاره یوه داسي مناسبه، بې طرفه او احسنه حل لاره پیدا کول دي، چې د دواړو خواوو منافع پکي خوندي وي، د دې لپاره ضروري دي، چې منځګړی ځېنې ځانګړتیاوې ولري، چې یو څو یې مونږ په لاندې ډول تر بحث لاندې نیسو:

۱ـ د منځګړي پاملرنه یوازې د منازغي اړخونو ته وي، چې خپل سلوک او رویې له مخې هڅه کوي، چې طرفین روغې جوړې ته اړ کړي.

۲ـ منځګړی د منازغي دواړو خواوو احساساتو ته احترام لري؛ یعني دواړه خواوې یو شان حیثیت ورته لري؛ او کوم توپیر پکې نه کوي.

۳ـ منځګړی د خبرو په جریان، د موضوع په تحلیل او معلوماتو په راټولو کې مهمي نقطې په نظر کې نیسي او تل هڅه کوي، چې د ستونزې اصلي لامل تشخیص او حل لار ورته پیدا کړي.

۴ـ منځګړی بې طرفه او عادل شخص وي.

۵ـ منځګړی د منازغاتو په حل کولو کې ډېره تجربه لري.

دویم پراګراف: مصالحه

په افغاني ټولنه کې صلحه او مصالحه د غیر رسمي عدالت یو مهم عمل دی، چې د خلکو ترمنځ ډېر مسایل پرې حل کېږي او حل شوي، حتی د صلحې په واسطه هغه منازعات او مسایل هم حل شوي، چې قضاء ترې نه عاجزه شوې؛ په دې معنی چې د منازغې اړخونو قضایي فیصلو ته غاړه نه ده ایښې، مګر د صلحې له لارې د هغوی ترمنځ قضایاوې او منازغې حل شوې. دا چې صلحه او مصالحه د خلکو ترمنځ د منازغاتو په حل کې د غیر رسمي عدالت په بڼه ډېر رول لري، لهذا په دې پراګراف کې به د صلحې او مصالحې پېژندنه، د مصالحې اهمیت، د مصلحینو اوصافو او نور اړوند موضوعات تر بحث لاندې ونیول شي.

لومړی جز: د مصالحې پېژندنه

مصالحه د غیر رسمي عدالت هغه خالت ته وایي، چې اشخاص د خپلو ذات البیني اختلافاتو او منازغاتو د رفعه کولو لپاره قضایي ادارو ته د مراجعې څخه مخکې یا قضاء ته د مراجعه کولو پر مهال او یا هم د محکمې په جریان کې د حکم د صادرېدو څخه وړاندې په خپل منځ کې توافق وکړي؛ چې خپله منازغه د سوله ایزې او صلح امیزې لارې حل او فصل کړي.

یا په بل عبارت: صلحه عبارت ده د منازغې د ختمولو لپاره د طرفینو د توافق څخه چې په خپل رضایت یې کړي وي.

صلحه په هغو منازغاتو کې چې بالفعل د افرادو ترمنځ رامنځته کېږي؛ د دواړو خواوو د منازغې د حل لپاره د دې پر ځای چې محکمې ته مراجعه وکړي، په خپله خوښه توافق کوي، چې ستونزه د صلحې له لارې حل او فصل کړي او په دې ترتیب د منازغې یو طرف د هغه څه په بدل کې چې د مقابل طرف یا جانب څخه یې ترلاسه کوي، د خپلو ځینو حقوقو څخه تنازل کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مصلح د منازعاتو په حل کي مستقيم رول او اثر لري؛ حتى د منازغي خواوو ته د حل لپاره مشخصي لارې وړاندې کوي، په مصالحه کي بې طرفه شخص معمولاً د يو باصلاحيته شخص په حيث چې د منازغې هر اړخيز مسؤليت سنجوي، د طرفينو لپاره د حل تر ټولو ښه او غوره لاره پيدا کوي.

دويم جز: د صلحې اهميت

صلحه په اسلامي شريعت کي لوړ مقام او ارزښت لري؛ الله جل جلاله صلحې ته خير ويلى دى؛ الله جل جلاله په قرآن کريم کې فرمايلي:

(والصلح خير). (النساء: ١٢)

ژباړه: صلح کې خېر دی.

همدا راز د خلفاوو په دور کې خصوصاً د عمر فاروق رضى الله عنه په دور کې عمر بن الخطاب د خپل خلافت پر مهال هغه وخت چې موسى اشعري ته د قضاوت کولو لپاره دستور ورکاوه، نو صلحه او حکميت يې پکې مشورع ګڼلې وو، مګر هغه صلحه نه، چې حلال حرام او حرام حلال کړي.

همدارنګه د مجلة الاحکام په (١٥٣٩)، (١٥٤٥) او (١٥٤٦) مادو کې د صلحې د عقد شرايط د طرفينو او د صلحې د موضوع د څرنګوالي او معلوموالي په هکله دي.

دریيم جز: د مصلحينو اوصاف

مصلحين يا صلحه کوونکي ډېر اوصاف لري، چې مصلح يې بايد ولري، چې يو څو يې په لاندې ډول ذکر کوو:

١ـ علم او پوه ولري:

مصلح بايد علم او پوهه ولري، چې د حق او باطل فرق او تميز پرې وکړي، تر څو خپله فيصله په درست او صحيح ډول ترسره کړي.

٢ـ د مهارت او فن خاوند وي:

مصلح بايد د موضوعاتو په حل کې ځانګړي فن او مهارت ولري، ټول هغه رسم او رواجونه وپېژني، کوم چې د ټولنې د افرادو ترمنځ رايج وي، تر څو د مصالحې چارې په سم او دورست ډول ترسره کړي.

٣ـ کافي تجربه لرونکی وي:

مصلح بايد د مصالحې او روغې جوړې کافي تجربه ولري، تر څو منازغات په ښه ډول حل کړي او په اسانۍ سره وکولای شي، چې د دواړو خواوو ترمنځ منازغې ته د پای ټکی کېږدي.

٤ـ مصلح بايد عادل وي:

مصلح بايد عادل وي، د منازغې د لورو ترمنځ بايد کوم فرق ونه کړي، الله جل جلاله خاظر او ناظر وګڼي او لورو ترمنځ منازعه په پوره بې طرفتوب او عدل سره حل او فصل کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

درېیم پراګراف: حکمیت

دا چې حکمیت د منازغاتو په حل کې د غیر رسمي عدالت په توګه ډېر رول لري، لهذا په دې پراګراف که به د حکمیت پېژندنه، د حکمیت مشروعیت، د منازغې د حل لپاره د حکم ټاکل او نور اړوند موضوعات تربحث لاندې ونېول شي.

لومړی جز: د حکمیت پېژندنه

حکمیت په لغت کې یوه عربي کلمه ده، چې د حکم څخه اخېستل شوې ده، چې د حکم او قضاوت کوونکي په معنا دی او په اصطلاح کې حکمیت عبارت دی: د منازعې د راجع کولو څخه، د منازغې د خواوو په واسطه یا د هغوی په تفویض سره او یا هم د هغوی د شرایطو مطابق چې ټاکل کېږي، یو یا څو حکمو ته، تر څو منازغه د نهایي قرار د صادرولو په اساس چې د منازغې خواوو ته قطعي وي، حل او فصل کړي.

حکمیت د منازغې د حل له هغه ډول څخه عبارت دی؛ چې د محکمې څخه خارج د منازغې طرفین ثالث بې طرفه شخص په وړاندې صورت نیسي.

دویم جز: د منازغې د حل لپاره د حکم ټاکل

دا چې حکمیت د لانجو او شخړو په حل او فصل کې ډېر رول لري، نو له همدې امله د منازعې خواوې په مختلفو وختونو کې د خپلو منازعاتو د ښه حل لپاره حکم تعینوي، یا د دعوې طرفین د خپلې معاملې په ابتداء کې د خصوصي عقد په انعقاد سره او یا هم د بېل عقد په ترسره کولو سره حکم او حکمین د خپلو احتمالي راتلونکو اختلافاتو د رفعه کولو لپاره تعینوي او یا کېدای شي؛ په محکمه کې د دعوې د جریان پر مهال تر هغې چې فیصله نه وي صادره شوې، د دعوې د حل لپاره د یو یا څو تنو حکمو په ټاکلو باندې موافقې ته رسیږي، تر څو د هغوی ترمنځ موجوده اختلافات حل او فصل کړي.

درېیم جز: د حکمیت د موافقتنامې اصول

د حکمیت موافقتنامه باید لاندې اصول استواره وي:

۱ـ د حکمیت موافقتنامه به د داسې حقیقي یا حکمي اشخاصو ترمنځ صورت نیسي، چې په خپلو حقوقي تصرفاتو کې د داسې حق څخه برخمن وي.

۲ـ د حکمیت موافقه باید داسې مسایلو ته راجع وي، چې په هغه مسایلو کې صلحه جایزه وي.

۳ـ د حکمیت موافقه باید د طرفینو ترمنځ په کتبي او لیکلي ډول صورت ونېسي.

څلورم جز: د حکمیت مشروعیت

فقهاء د حکمیت د مشروعیت په اړه بېلا بېل نظرونه لري، چې مونږ یوازې د احنافو علماوو نظر په لاندې ډول یې تر بحث لاندې نېسو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوله فقره: د حکمیت مشروعیت د احنافو علماوو له نظره:

زمونږ په حنفي مذهب کې حکمیت ته جواز ورکړل شوی دی، ځکه احناف په دې عقیده وو، چې حکمیت په قرانکریم کې هم ثابت دی، لکه: چې الله جل جلاله په قرانکریم کې فرمایلي دي:

[وان خفتم شقاق بينهما فابعثوا حكما من أهله وحكما من أهلها ان يريدا اصلاحا يوفق الله بينهما ان الله كان عليما خبيرا]. (النساء: ۳۵)

ژباړه: او که تاسي د میړه او میرمنې د اړیکو د خرابیدو په باب اندیښمن یاست؛ نو یو منځګړی د میړه له خپلوانو څخه او یو د میرمنې له خپلوانو څخه وټاکئ؛ که هغوی دواړه روغه جوړه کول وغواړي؛ نو الله تعالی به د هغو دواړو ترمنځ د توافق لاره برابره کړي، الله تعالی په هر څه پوه او با خبره دی.

نو له پورتني آیت څخه د حکمیت موضوع ثابته او جایز ده.

په حدیث، اجماع او قیاس کې هم د دې جواز ثابت دی او حنفي علماوو دې ته جواز ورکړی دی، ځکه ډېر موضوعات له دې لارې نه حل کېدای شي او حل شوي هم دي.

او د دې دلیل دا دی، چې په ټولنه کې ډېر ضرورتونه شته او حکمیت کولای شي، دغه مسئله په ډېره ښه توګه حل او فصل کړي؛ همدارنګه د دې ګټه دا هم ده؛ چې محاکمو ته مراجعه کول هم کمېږي او خلک په اسانه طریقه د حکمیت له لارې خپل مسایل حل کولای شي. کوم مسایل چې د حکمیت له لارې حل کیږي، نسبت قضاء ته په کې پیچده ګي لږه لېدل کیږي.

پنځم جز: په اسلامي شریعت کې د حکم او حکمیت شرطونه

په اسلامي شریعت کې چې د حکم او حکمیت لپاره کوم شرطونه ټاکل شوي، په لاندې ډول یې تر بحث لاندې نیسو:

۱ـ هغه شرطونه چې د قاضي لپاره ټاکل شوي، د حکم لپاره هم ټاکل شوي دي؛ لکه: حکم به نارینه، ازاد، مجتهد، د سالمو حواسو لرونکی او د کامل اهلیت درلودونکی وي، که څه هم د حکمیت درجه د قضاوت او قاضي څخه کمه ده، مګر د قاضي په منزلت کې شمېرل کیږي، نو ټول هغه اوصاف چې د قاضي لپاره شرط دي؛ د حکم لپاره هم شرط دی؛ یعنې حکم او مصلح باید د قضاء او شهادت اداء کولو اهلیت ولري.

۲ـ د حکم او مصلح پریکړه باید معلومه وي.

۳ـ مصلح او حکم باید کافر نه وي، ځکه پر مسلمان د کافر حکمیت نشته.

۴ـ د حکم یا مصلح او د منازعه کوونکو ترمنځ به داسي قرابت موجود نه وي، چې د شهادت د اداء کولو مانع شي.

څلورم پراګراف: جرګې او مرکې

جرګې د غیر رسمي عدالت یو مهم ډول دی، چې د خلکو ترمنځ د منازغاتو په حل کې ډېر رول لري؛ چې په دې مبحث کې به د جرګو او مرکو پیژنده، د جرګو ډولونه او نور اړوند موضوعات په تفصیل سره تر بحث لاندې ونیسو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی جز: د جرګو او مرکو پېژندنه

جرګه په لغات کې د اجتماع، ټولنې او مجلس په معنا باندې تعبرېږي او په اصطلاح کې جرګه په عمومي ډول له هغه اجتماع څخه عبارت دی، چې د محلو، قومونو او قبایلو له باتجربه مشرانو څخه تشکیل شوي وي، چې د افرادو، کورنیو، قومونو، قبایلو او د هیواد په مهمو مسایلو باندې تصمیم نیسي او د افرادو، قومونو او قبایلو ترمنځ منازغې د مرکو له لارې حل او فصل کوي.

اکثره د دوه متخاصمو ډلو، فامیلو او یا قومونو ترمنځ چې کومه شخړه او لانجه رامنځ ته شي، نو د جرګو او مرکو له لارې حل او فصل کېږي، جرګوال او مرکوال تل هڅه کوي، چې موضوع په صلحه امیزه او سوله ایزه لار باندې حل کړي او نورو خلکو ته وخت ورنه کړي؛ چې په موضوع کې سوء استفاده وکړي، او نوره یې هم کړکېچنه کړي، بلکې دا هڅه کوي، چې موضوع ته ښه د حل لاره پیدا کړي؛ تر څو په لږ وخت کې په عاجل ډول سره موضوع بیخ ته ځان ورسوي، او د حل په لاره کې یې ډېر زیار باسي، تر څو مشکلات د جرګو او مرکو له لارې حل کړي؛ جرګوال لومړی د هر یوې ډلې سره سلا مشوره کوي؛ بیا ترې نه واک اخلي او بیا وروسته فیصله ورته کوي، او دواړو خواوو ته یې اوروي؛ او د رضایت کوښښ یې کوي.

دویم جز: جرګې ډولونه

جرګې په افغانستان کې عموماً په لاندې ډولونو ویشل شوي:

اوله فقره:محلي جرګې

دا جرګې د نورو ټولو جرګو په نسبت محدود تاثیر لري، دا جرګې له ډېر پخوا زمانې څخه راپدې خوا په ټول هېواد کې شتون لري او په محلي سطحه یعنې د افرادو او کورنیو ترمنځ اختلافاتو او منازعاتو ته رسیده ګي کوي، دا جرګې د تصمیم نیونې څخه وروسته په معمولي ډول له منځه ځي.

دویمه فقره: قومې جرګې

قومي جرګې د هغو مسایلو په حل او فصل کولو باندې اقدام کوي، چې یو یا څو قومونه په بر کې نیسي، نوموړې جرګې د قومونو د ټکرونو او یا د مهمو مسایلو په سر د اختلافاتو او ټکرونو رامنځ ته کېدو په صورت کې ګډه هڅه کوي، د دې جرګو غړي معمولاً مشران او لویان خلک دي، دا چې جرګې هم له تصمیم نیونې وروسته په معمولي ډول له منځه ځي.

درېیمه فقره: لویې جرګې

دا جرګې د هېواد د ټولو قومونو له استازو څخه تشکیل کېږي، چې نوموړې جرګې د هېواد په مهمو مسایلو تصمیم نیسي، چې لومړۍ لویه جرګه په (۱۱۶۰) ه ش کال کې د شیر سرخ په مزار کې ترسره شوه او له نهه ورځو وروسته یې لوی احمدشاه بابا د افغانستان د بادشاه په توګه وټاکه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دويم څپرکی

د غير رسمي عدالت پر وړاندې پرتې ستونزې او حل لارې او د غير رسمي عدالت ګټې او زيانونه

دا چې په افغانی ټولنه بالخصوص په لغمان کې د خلکو ترمنځ اکثره منازعات رسمي عدالت ته د لاسرسی باوجود د غير رسمي عدالت له لارې حل او فصل کېږي، خو بيا هم د غير رسمي عدالت پر وړاندې يو شمېر ستونزې او خنډونه موجودې دي، چې په اوسني وخت کې يې ټولنه يې د غيررسمي عدالت په اړه انديښمنه کړې ده او غير رسمي عدالت پر وړاندې د شته ستونزو لپاره د يوې مناسبې او احسني حل لارې پيدا کول ډېر اړين دي. همدارنګه غير رسمي عدالت ډېرې ګټې او ځينې زيانونه لري؛ بناءً مونږ د غير رسمي عدالت پر وړاندې پرتې ستونزې او حل لارې او د غير رسمي عدالت ګټې او زيانونه په څلورو جلا جلا مبحثونو کې په تفصيل سره په لاندې ډول تر بحث لاندې نيسو:

لومړی مبحث: د غير رسمي عدالت پر وړاندې پرتې ستونزې

دا چې د غير رسمي عدالت په ذريعه په ډېر احسني، اساني، اقتصادي او ښې طريقې سره د خلکو ترمنځ منازعات حل او فصل کېږي، خو بيا هم ګڼ شمېر ستونزې لري، چې ځينې يې په لاندې ډول تر بحث لاندې نيسو:

۱ـ د اړتيا وړ د ديني او عصري زده کړو نشتون: دا چې زمونږ په ټولنه کې غير رسمي عدالت اکثره د هغو خلکو لخوا ترسره کېږي، چې يا يې بلکل زده کړې نه وي کړي او يا يې کمې زده کړې کړي وي، چې د خلکو ترمنځ منازعات په هغه ډول چې د اسلامي شريعت، عدالت او انسانيت غوښتنه ده، نشي حل کولای؛ چې ذکر شوې ستونزه د غير رسمي عدالت څخه د خلکو د زړه توری او مخ اړولو، د الله جل جلاله د خپګان لامل کېدای شي؛ ځکه چې زموږ په ټولنه کې د غير رسمي عدالت په چوکاټ کې ډېرې داسې غير رسمي فيصلې شوي، چې د علم او پوهې د نشتون او يا د کمې پوهې له وجې حق او ناحق، روا او ناروا ته پکې نه دي کتل شوي، د مثال په ډول: په بدو کې د جرګو او مرکو، مصالحې او منځګړيتوب له لارې د قاتل د کورنی لخوا د مقتول کورنې ته په بدو کې د لور او خور ورکول؛ چې دا عمل د اسلامي شريعت او عدالت خلاف کار دی.

۲ـ قومي او نژادي تعصباتو پالل: زمونږ په ټولنه کې اکثره هغه منازغات چې د قومونو ترمنځ رامنځ شوي دي او رامنځ ته کېږي؛ اکثره د غير رسمي عدالت له لارې حل او فصل کېږي، خو بيا هم کله کله په ذکر شويو منازعاتو کې جرګوال، مصلحين او منځګړي په تعصباتو کې ښکيل کېږي؛ هر يو کوښښ کوي، چې د خپل قوم په ګټه منازعه حل کړي او يوازې د خپل قوم او کلي مصالح او ګټې په نظر کې نيسي.

۳ـ خپل ګټې په نظر کې نيول: زموږ په ټولنه کې ځينې مصلحين، جرګوال او منځګړي د لورو ترمنځ په منازغه کې خپل اعراض او شخصي ګټې لټوي؛ که د لورو ترمنځ د منازعې په حل کې يې کومه شخصي ګټه نه وي، په حل کولو کې يې دومره کوښښ نه کوي، څومره چې مناسبه او ضروري ده.

۴ـ د اقتصادي، سياسي او نسبي موقف په نظر کې نيول: د غير رسمي عدالت ترسره کوونکي(منځګړي، مصلحين، جرګوال او مرکوال) د هغو خلکو ترمنځ منازعاتو کې چې اقتصادي، سياسي او نسبي موقفونه يې ښکته او پورته وي؛ اکثره وخت د بېلا بېلو لاملونو له وجې د لوړو موقفونو درلودونکي په طرف زور کوي او لوړو موقفونو درلودونکو څخه متاثره او اغيزمن کېږي؛ يعنې کله کله د منازغې د يو جانب ښه اقتصادي

(c) ketabton.com: The Digital Library

وضعیت، ښه سیاسي وضعیت او ښه نسبي وضعیت د دې لامل کیږي؛ چې مصلحین، جرګوال او منځګړي د منازعاتو په حل کې یو طرفه عدالت ته سوق کړي او په صلحه کې د دواړو جانبینو د مصالحو او ګټو د خوندیتوب پر ځای د یو جانب ګټو ته پام وکړي.

۵- الزامي جنبه نه درلودل: دا چې غیر رسمي عدالت په عمومي ډول غیر الزامي جنبه لري؛ یعني د مصلحینو، منځګړیو، جرګوالو او مرکوالو اصلاحي فیصلې او عدالت غیر الزامي جنبه لري؛ په دې معنا چې د اجرا قوي تضمین او د تطبیق قوي مرجع یې نشته؛ په همدې اساس په دې برخه کې زورور خلک غیر رسمي عدالت او اصلاحي فیصلو پر وړاندې سرکشي کوي او په کمزورو خلکو ظلم او زیاتی کوي؛ یعنې داسې مرجع نشته، چې د غیر رسمي عدالت په جبري ډول تطبیق کړي.

۶- د اخلاص عدم موجودیت: د غیر رسمي عدالت اړوند په ځینو موضوعاتو کې ځینې منځګړي، مصلحین او جرګوال په هغه ډول چې لازمه ده؛ د اخلاص څخه کار نه اخلي؛ ځکه چې دوی فکر کوي؛ ما ته یې کومه ګټه نه رسیږي، نه یې کوم معاش راته ټاکلی؛ که موضوع یې خلاصه شوه او که خلاصه نه شوه؛ زه یې کوم مسؤلیت نه لرم.

دویم مبحث: د غیر رسمي عدالت پر وړاندې د پرتو ستونزو حل لارې

لکه څرنګه چې وړاندې ذکر شول، زمونږ په ټولنه کې غیر رسمي عدالت د خلکو ترمنځ منازعات په ډېرو احسنو او اسانې لارو سره حل کوي؛ خو د دې باوجود غیر رسمي عدالت یو شمېر ستونزې هم لري؛ چې د ځینو څخه مو په تېر مبحث کې یادونه وکړه؛ لهذا د موضوع تسلسل ته په پام سره په دې مبحث کې د غیر رسمي عدالت پر وړاندې د پرتو ستونزو په ځینو حل لارو باندې په تفصیل سره په لاندې ډول بحث کوو:

۱- **د زده کړو او پوهې درلودل**: منځګړي، مصلحین، مرکوال او جرګوال باید حد اقل دومره علم ولري؛ چې د حق او ناحق، روا او ناروا تر منځ پرې توپیر وکړي او د خلکو ترمنځ منازعات په داسې شکل حل کړي، چې حق په مشروع او روا طریقه حقدار ته ورسیږي او د دواړو خواوو منافعو خوندېتوب ته پکې پاملرنه وکړي؛ تر څو د الله جل جلاله رضاء حاصله کړي.

۲- **د قومي او نژادي تعصباتو نه پالل**: کله چې مصلحین، منځګړي، مرکوال او جرګوال په یوې موضوع کې مداخله وکړي؛ یا د منازغې د اړخونو له لورې د دوی ترمنځ د رامنځ ته شوې منازغې د حل لپاره وټاکل شي؛ باید د منازغې اړخونه ته ونه ګوري، چې منازغه د چا ترمنځ رامنځ ته شوې؛ یعني خپل دی که پردی، غریب دی که مالدار، خپل قوم واله دی او که د بل قوم...؛ بلکې دوی باید د دواړو جانبینو منافعو په خونېتوب او د ستونزې په حل باندې تمرکز وکړي؛ تر څو منازغه په داسې ډول حل کړي، چې د خلکو او خدای جل جلاله رضاء حاصله کړي.

۳- **د اخلاص موجودیت:** دا چې د غیر رسمي عدالت ترسره کوونکي عموماً کوم معلوم معاش نه لري؛ بلکې د بېلا بېلو لاملو له وجې د خلکو ترمنځ منازعات پرته له کومې اجورې حل او فصل کوي؛ خو بیا هم ځینې منځګړي، مصلحین او جرګوال د خلات په نوم غیر مشروع پیسې د منازغې د اړخونو څخه اخلي او د هغوی په بدل کې د دوی ترمنځ منازعات حل او فصل کوي؛ بناءً دوی باید د خلکو ترمنځ منازعات او اختلافات د انسانیت او د الله جل جلاله د رضاء په خاطر حل کړي؛ د خلات په نوم غیر مشورع پیسې له اخېستلو څخه ډډه وکړي، ځکه چې په دې عمل سره الله جل جلاله او خلک خفه کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴ـ **تجربه درلودل:** د غیر رسمي عدالت ترسره کوونکي باید باتجربه او مهارت لرونکي اشخاص وي؛ ځکه چې د خلکو ترمنځ اکثره داسې منازعات رامنځ ته کېږي؛ چې د بې تجربه اشخاصو ذهن د هغوی حل ته نه رسېږي، که څه هم چې علم ولري؛ بناءً د غیر رسمي عدالت ترسره کوونکي باید باتجربه اشخاص وي؛ تر څو د خلکو ترمنځ مشکیل او اختلافات د خپلو تجربو په رڼا کې په ډېرې ښې طریقې سره حل کړي.

۵ـ **د رسمي عدالت په مراجعو کې باید د غیر رسمي عدالت فیصلو ته اعتبار ورکړل شي:** دا چې زموږ په ټولنه کې غیر رسمي عدالت د رسمي عدالت په پرتله ډېرو منازعاتو ته رسیده ګي کوي. بناءً د رسمي عدالت په مراجعو کې باید د غیر رسمي عدالت هغه فیصلو ته چې شرعي نواقص ونه لري؛ احترام وشي او اعتبار ورکړل شي؛ تر څو د خلکو ترمنځ موضوعات په سرعت او تېزۍ سره حل او فصل شي.

۶ـ **د غیر رسمي عدالت ترسره کوونکي باید د چا د سیاسي، اقتصادي، ټولنیز او نسبي وضعیت څخه اغیزمن او متاثره نشي؛** بلکې باید الله جل جلاله حاضر او ناظر وګڼي او د خلکو ترمنځ پرته له هر ډول توپیر څخه منارعات حل او فصل کړي.

۷ـ **د غیر رسمي عدالت ترسره کوونکي باید د چا د منازعاتو په حل کې خپل شخصي اعراض ونه لټوي؛** بلکې د خپل وجداني او ټولنیز مسؤلیت له مخې باید د خلکو ترمنځ اختلافات پرته له کومې طمعې او توقع څخه حل کړي او ثمره یې د الله جل جلاله څخه وغواړي.

دریم مبحث: دغیر رسمي عدالت ګټې

غیر رسمي عدالت ډېرې ګټې لري، چې د موږ د موضوع د طولاني کېدو څخه د مخنیوي په خاطر د یو څو څخه په لاندې ډول یادونه کوو:

۱ـ **د وخت له حیثه:** غیر رسمي عدالت یوه ګټه دا ده؛ چې په کم او لږ وخت د خلکو ترمنځ منازعات حل او فصل کوي، په دې معنا کومه منازعه چې د رسمي عدالت په اساس حل او فصل کېږي؛ هغه منازعه د غیر رسمي عدالت په اساس د رسمي عدالت په پرتله په ډېر کم وخت کې حل کوي، مطلب په غیر رسمي عدالت کې کاغذ پراني نشته.

۲ـ **د لګښت له حیثه:** د غیر رسمي عدالت په اساس ډېر خلک ځکه خپلمنځي اختلافاتو او منازعاتو حل کولو ته زړه ښه کوي؛ چې مصارف او لګښتونه پرې نه کېږي؛ مطلب د رسمي عدالت په پرتله غیر رسمي عدالت مصارفو ته اړتیا نه لري؛ ځکه چې په غیر رسمي عدالت کې د رسمي عدالت په شان اوږد او طولاني پروسیجر، عارضې، صورت دعوې، دفع دعوې او نورو هغو شیانو ته ضرورت نشته، چې مصرف پرې کېږي.

۳ـ **د عدم تکلیف له حیثه:** په غیر رسمي عدالت کې د منازعې لورې په ډېر کم تکلیف سره د حل لارې ته رسېږي؛ د رسمي عدالت په شان پابندي، انتظار، د سختو خبرو اورېدل او له نورو تکلیف کوونکي مواردو څخه په امان وي.

څلورم مبحث: د غیر رسمي عدالت زیانونه

د غیر رسمي عدالت زیانونه د غیر رسمي عدالت پر وړاندې پرتو ستونزو څخه سرچینه اخلي؛ یعنې د غیر رسمي عدالت کومې ستونزې چې پورته ذکر شوې؛ ذکر شوې ستونزې د غیر رسمي عدالت زیانونه هم دي: د مثال په ډول: عدم تعلیم او عدم مسلکي والي له حیثه: دا چې زموږ په ټولنه کې غیر رسمي عدالت اکثره د هغو خلکو لخوا ترسره کېږي، چې تعلیم ونه لري او یا تعلیم ولري خو مسلکي نه وي؛ چې په پایله کې د خلکو ترمنځ یو داسې فیصله او روغه جوړه وکړي، چې د عمومي اصولو او شریعت خلاف وي؛ لکه: په بدو کې د خور او لور ورکول .....

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماخذونه

قرانکریم.

1. احاديث.
2. الکوزی، پوهنوال دوکتورعبیدالرحمن؛ شمس صافی، پوهندوی شمس الاسلام، تعاملي حقوق؛ چاپ وار،دويم، خپرندويه ټولنه: جلال اباد افغانستان.
3. له علماوو سره مرکې.
4. د مخورو سپين ګېرو او قومي مشرانو سره مرکې.
5. زماني؛پوهنمل محمد يوسف؛ تعاملي حقوق.
6. اخندزاده؛ پوهنمل عبيدالله؛ نړيوال عمومي حقوق

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لیکوال لنډه پیژنده

زبیر اسحاقزی د محمد اسحاق زوی چې د په ننګرهار ولایت کې په یوه علم پروره کورني کې په۱۳۷۹هـ،ش کال کې د سرخرود والسوالي په چهار باغ کلی کې زیږیدلي دي.

نوموړو په ۱۳۸۴ه-،ش کال کې په همدې کلی کې په چهار باغ صفاء عالی لیسه کې خپل لومړني زده کړی شروع کړه نوموړی په عالی درجه په ۱۳۹۶هـ،ش کال کې د د نوموړی ښوونځی څخه فارغ شو او په همدې کال د کانکور د ازمویني له لارې ننګرهار پوهنتون دحقوقو او سیاسي علومو پوهنځی ته په لوړو نمرو کامیاب شو او په ۱۴۰۱کال کې د نوموړی پوهنځی څخه په عالي درجه فارغ شو ښاغلی اسحاقزی سره ددې چې یو ښه تکړه او با استعداد لیکوال دی نو د لیکوالی سره،سره د بهرنیو ژبو څخه ژباړی هم کوي لکه:انګلیسي،فارسی،اردو،عربي ژبو باندې پوره اګاه دي،نوموړی ته ددې لیکنې مبارکي وایو او نوموړو ته په راتلوونکې کې په چارو کې بریالیتوب غواړو.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library